

# VEENTERPEN TEN ZUIDWESTEN VAN GRONINGEN

*Peaty mounds in the area south-west of Groningen*

**A. E. Klungel<sup>1)</sup>**

## INLEIDING

Bij de kaartbladenkartering, schaal 1:50000, van de Stichting voor Bodemkartering voor blad 7 West zijn in 1967 en 1968 in het thans onbewoonde veengebied ten zuidwesten van Groningen kleine en zeer kleine terpachtige hoogten aangetroffen. Vanwege hun ligging op en in het veen zijn ze 'veenterpen' genoemd.

Er bestaat weinig literatuur over deze terpachtige verhevenheden in het veengebied. Van Giffen (1931) heeft een veenterp bij 'Het Wold' in de made van het Eelderdiepje bij Peize opgegraven en beschreven. Reeds voor 1931 zijn volgens Van Giffen in dergelijke hoogten zowel in de polder Peizer- en Eeldermeden, als in de Eelderwolderpolder archeologische vondsten gedaan.

Tijdens de kartering zijn circa 200 terpen, waaronder zeer kleine, op een kaart gezet. Later is gezocht naar mogelijke verbindingspaden.

Een onbekend aantal veenterpen is afgegraven door boeren, die de grond hebben gebruikt om hun arme en natte veenweiden te bemesten en de zode te verstevigen. De plaatsen waar deze terpen hebben gelegen worden gekenmerkt door een afwijkende vegetatie. Slechts een klein aantal van deze plaatsen is teruggevonden.

In dit artikel worden enkele kenmerken en de ligging van de veenterpen aangegeven.

Ter afsluiting wordt een aantal hypothesen over het doel van deze veenterpen naar voren gebracht.

## BESCHRIJVING VAN DE VEENTERPEN

Veenterpen zijn herkenbaar als kleine min of meer ronde, soms ovale verhevenheden in het veengebied. Ze zijn in figuur 1 ingedeeld in:

	doorsnee in m	geschatte hoogte in cm + mv.
grote veenterpen	30-40 m	60-100
middelgrote veenterpen	15-30 m	40- 60
kleine veenterpen	10-15 m	25- 40

De grote veenterpen zijn reeds op enige afstand duidelijk te herkennen, de kleine zijn slechts met een geoefend oog te onderscheiden. Door hun gewicht zijn juist de grootste en hoogste veenterpen het diepst in de slappe veenbodem weggezakt (fig. 2 en 3); de hoogte boven maaiveld is daarom zelden meer dan 1 meter.

Het materiaal waaruit een veenterp is opgebouwd, varieert in aard en

<sup>1)</sup> Rayon Noord, Stichting voor Bodemkartering

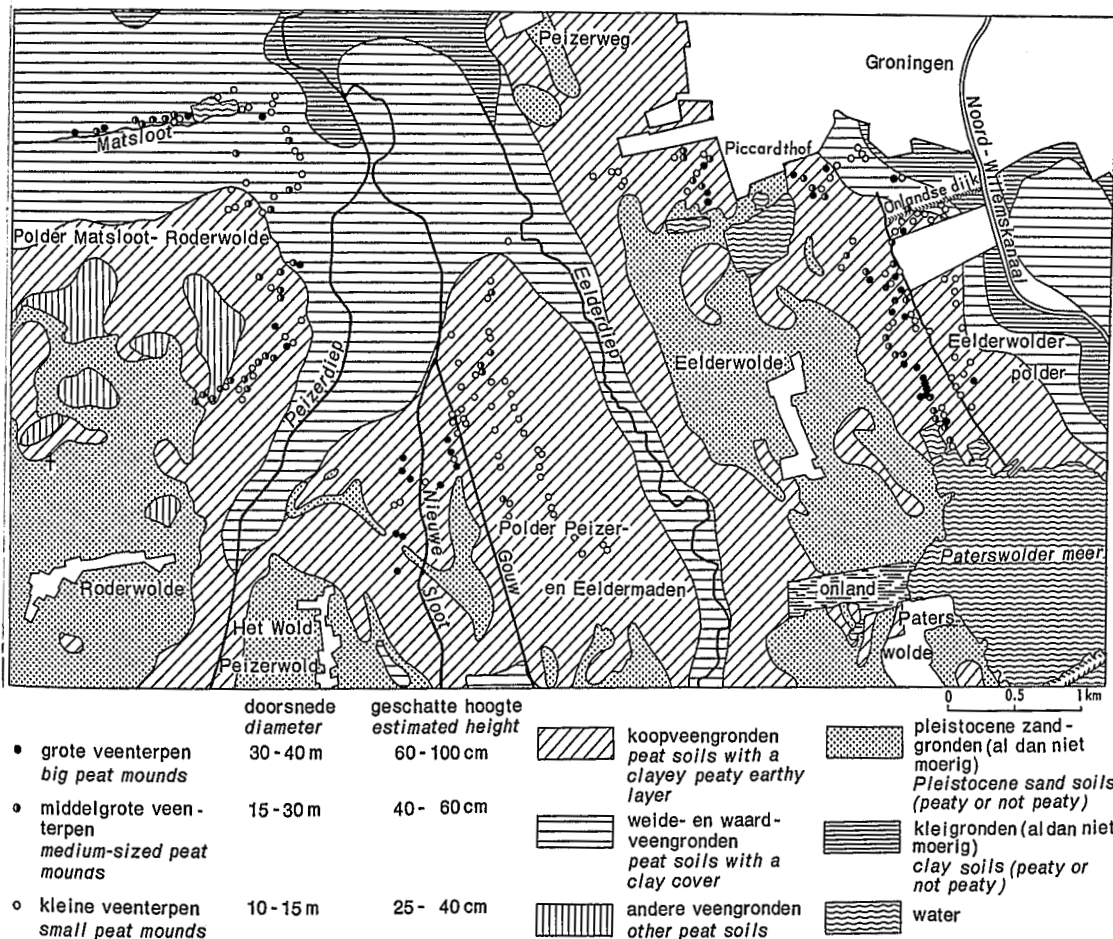


Fig. 1. Kaart met de bodemgesteldheid van het gebied ten zuidwesten van Groningen en de ligging van de veenterpen  
 Fig. 1. Map showing the soil conditions of the area south-west of Groningen and the location of the peaty mounds

samenstelling. Veelal is gebruik gemaakt van materiaal dat in de naaste omgeving voorhanden was. Zo zijn er terpen met vele zandlagen en van elders aangevoerde keileem of klei. Voor terpen die diep in het veen liggen, is meestal weinig zand of leem gebruikt, maar veel meer veen of klei.

Een belangrijk kenmerk van een veenterp is voorts, dat er altijd aardwerkscherven en/of zwerfsteentjes (stenen) in aangetroffen worden. Aardwerkscherven zijn het best waar te nemen in molshopen vroeg in het voorjaar en in de specie van uitgegraven sloten (fig. 4).

Behalve potscherven en zwerfstenen komen er soms ook zeer veel as- en brandresten in voor. Enkele van de gevonden zwerfstenen hebben een plat

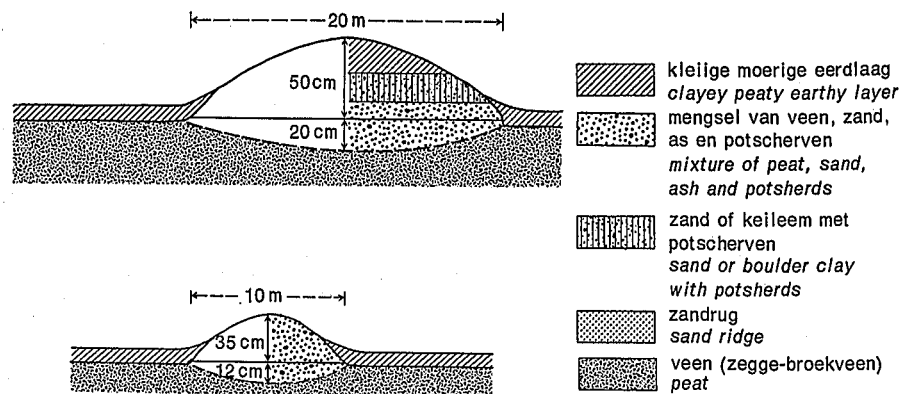
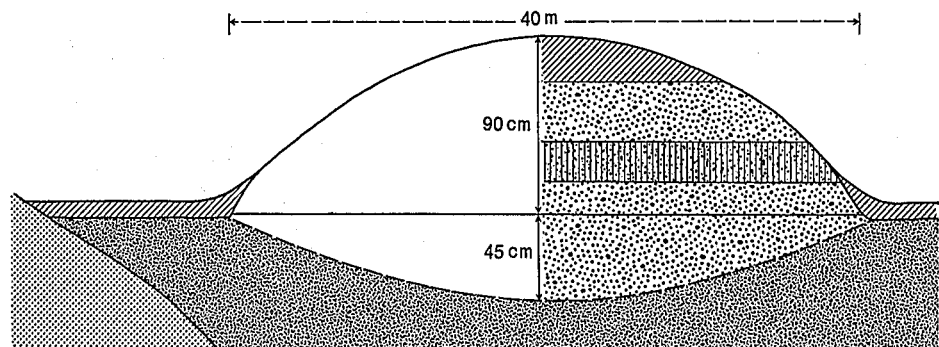


Fig. 2. Doorsneden van een grote, middelgrote en kleine veenterp  
 Fig. 2. Cross sections of a big, medium-sized and small peaty mound

oppervlak zoals maalstenen en visnetverzwaarders. Niet alleen op en in de veenterpen, maar ook op nabijgelegen zandopduikingen worden soortgelijke aardewerkscherven aangetroffen. Deze potscherven, aldus Van Giffen, tonen verwantschap met de vondsten uit de eindperiode van de terpentijd of onmiddellijk hierop aansluitend (Pingsdorf). Hij noemt de 9e eeuw als de vroegste tijdgrens en de 13e eeuw als de afsluitende begrenzing. Dit laatste naar aanleiding van een in de bovenlaag gevonden zgn. nonnetjesdakpan en -kloostersteenfragment en het geheel ontbreken van zgn. Jacobavaatwerk.

Ook zijn zware, dikwandige scherven van vuurkomforen, tuiten van kannen en dakpanresten gevonden. De door ons gevonden aardewerkscherven zijn onderzocht op het Biologisch Archaeologisch Instituut te Groningen. De voorlopige dateringen (mondeling meegedeeld door Drs. Boersma) stemmen echter niet overeen met die van Van Giffen. Ze duiden op recentere bewoning, namelijk in de 12e, 13e en 14e eeuw, misschien nog iets later.

Per groep liggen de veenterpen, binnen een bepaalde begrenzing, min of



Fig. 3. Veenterp (waar de jongen staat)  
*Fig. 3. Peaty mound (see the boy)*



Fig. 4. Molshoop met aardewerkscherven op een veenterp  
*Fig. 4. Mole-hill with potsherds on a peaty mound*

meer verspreid in het landschap. Sommige in een reeks achter elkaar, andere meer groepsgewijs bijeen. Buiten deze drie groepen zijn in de omgeving geen veenterpen aangetroffen.

Er is nergens verband te ontdekken tussen de ligging van de veenterpen en de perceelsindeling die naar aard en vorm gedateerd mag worden op 1300 à 1400 n. Chr. Deze verkaveling hangt samen met een bedijking en is beslist jonger dan de veenterpen. Een deel van de Onlandse dijk ten noorden van Eelderwolde verbindt een aantal veenterpjes. Een aantal sloten is zelfs dwars door een middelgrote en kleine veenterp heen gegraven; elders heeft men – waarschijnlijk om extra graafwerk te voorkomen – een sloot om een terp heen gelegd. Hieruit mag worden geconcludeerd, dat de veenterpen of een groot aantal hiervan toen niet meer bewoond werden.

Uitgezonderd een aantal veenterpjes die nu aan de oever van de Matsloot liggen, is het onwaarschijnlijk dat alle woonplaatsen aan (vaar)water hebben gelegen. Wel is een aantal terpjes onderling verbonden door een veelal vaag te onderscheiden voetpad. Ook zijn voetpaden aangetroffen, die een veenterp met een brede sloot verbinden. Als restant van zo'n pad liggen bij Roderwolde damhekken juist op de plaats van een veenterp. Oude verkavelingspatronen of ontwateringssystemen zijn niet gevonden. Oude en nieuwe topografische kaarten geven, op enkele uitzonderingen na, geen aanwijzingen over het bestaan van hoogten in het terrein. Op bepaalde luchtfoto's van dit gebied is een aantal grotere veenterpen duidelijk te herkennen. Ook bieden de streek of perceelsnamen weinig houvast wat betreft de oorsprong of bedoeling van deze verblijfplaatsen in het veen.

#### *Geografische ligging*

In het veengebied ten zuidwesten van de stad Groningen zijn drie groepen veenterpen aangetroffen:

1. de oostelijke groep ligt tussen het Hoornse Diep en de pleistocene rug van Eelderwolde,
2. de middelste groep tussen het Eelder- en Peizerdiep,
3. de westelijke ten westen van het Peizerdiep en ten noorden van Roderwolde.

#### *De oostelijke groep*

In de groep oostelijk en noordelijk van Eelderwolde komen vele grote veenterpen voor. Van het Paterswolder meer tot aan de Onlandse dijk liggen ze langs een kronkelige sloot, waarmee een aantal door een pad is verbonden. Ook langs, hier en daar op de Onlandse dijk ligt een aantal, onderling verbonden door een veenpad. Of deze reeks zich in het Piccardthof voortzet is niet meer na te gaan door de intensieve grondbewerking in dit complex volkstuintjes. Wel ligt westelijk hiervan nog een groep veenterpen. Het is vrij waarschijnlijk, dat er ook veenterpen hebben gelegen op de plaats van het Paterswolder meer en dat deze groep zich uitstrekte tot aan het sikkelvormig dekzandruggetje zuidwestelijk van het meer. Wij hebben aan de zuidwestelijke rand van deze rug zeer veel potscherven en zwerfstenen gevonden. Uit

informatie ter plaatse bleek, dat tijdens het vervenen van het huidige meer in de vorige eeuw zeer veel potscherven en kogelpotten zijn aangetroffen. De plaatsnaam Paterswolde (in de volksmond Potjewol) zou hiervan afgeleid zijn. Enkele eilandjes in het meer liggen in het verlengde van deze reeks veenterpen.

Hierbij moet worden opgemerkt dat de Oude of Drentse A zuidoostelijk van het Paterswolder meer plotseling een zeer scherpe bocht naar het oosten maakt en via de Schipsloot zijn weg vervolgt door het Hoornse Diep. Het lijkt waarschijnlijk, dat de A vroeger ongeveer 1 km verder zuidwaarts een andere meer oostelijke loop heeft gehad en op een veel natuurlijker wijze in het later gekanaliseerde bed van het Hoornse Diep liep. De Drentse A zou toen verbonden zijn geweest met de kronkelige sloot ten noorden van het Paterswolder meer, waarlangs de veenterpen liggen.

#### *De middelste groep*

Deze groep veenterpen ligt in de polder Peizer- en Eeldermeden midden tussen het Peizer- en Eelderdiep. Alleen in het zuidelijk deel komen enige 'grote' terpen voor. Een aantal zeer kleine terpen is onderling verbonden door een zeer zwak zichtbaar veenpaadje. De later gegraven brede afwateringssloot 'Gouw' loopt dwars door de groep heen. Iets meer westelijk, langs de Nieuwe Sloot, ligt ook een aantal veenterpen. Nabij de Peizerweg volgt deze sloot de loop van de Gouw. De veenterpen, door Van Giffen opgegraven en genoemd, zouden aan de 'Nieuwe Sloot' hebben gelegen. De juiste plaats hiervan is niet meer terug te vinden.

#### *De westelijke groep*

De veenterpen in deze groep liggen in de polder Matsloot-Roderwolde westelijk van het Peizerdiep. Een groot aantal ligt op een afstand van 500 meter evenwijdig aan deze stroom. Deze reeks begint in het verlengde van een zandrug ten noorden van Roderwolde. Het verlengde van een zandweg in westelijke richting komt uit op de plaats waar de kerk van het vroegere Roderwolde heeft gestaan (nu nog begraafplaats). Een aantal terpen van deze groep ligt op de noordelijke oever van de Matsloot. Grote en kleine veenterpen wisselen elkaar hier af. Op oude topografische kaarten blijken enkele boerderijen langs de Matsloot en elders een watermolen op een veenterp te staan.

### BODEMKUNDIGE LIGGING

Het gebied waar de veenterpen zijn aangetroffen, bestaat uit een brede, zeer laag gelegen gordel veengronden, in het zuiden begrensd door hooggelegen pleistocene opduikingen en in het noorden door kleigronden. Van noord naar zuid wigt als het ware een kleipakket over het veen uit.

De veenterpen liggen bij de benedenloop van een aantal riviertjes in met veen opgevulde pleistocene erosiedalen. Uit de bodemkaart blijkt, dat hun ligging min of meer gebonden is aan veengronden, waarvan de bovengrond is aangerijkt met klei (fig. 1). Meer dan 80 % van alle gevonden terpen ligt

op deze koopveengronden, dat zijn veengronden met een kleiige, veraarde, moerige (venige) bovengrond, een zgn. moerige eerdlaag.

Een klein aantal ligt op weide- en waardveengronden; dit zijn veengronden met meestal een humeuze of humusrijke kleibovengrond. Het is mogelijk dat in het noorden, waar het kleipakket dikker wordt, veenterpen onder de klei begraven liggen. Tijdens de aanleg van het stadspark te Groningen zijn nl. in het verlengde van de westelijke reeks kogelpotscherven aangetroffen. De klei is afgezet vanuit diverse riviertjes, die via het Reitdiepsysteem in open verbinding hebben gestaan met de Lauwerszee, van waaruit na 1200 grote gebieden zijn overstromd. Daar onder de veenterpen tot dusver geen kleiaanrijking van de oorspronkelijke veenbovengrond is aangetroffen, is het zeer waarschijnlijk dat ze zijn aangelegd vóór de grote inbraken van de Lauwerszee plaatsvonden. Het kan ook zijn, dat de betreffende gebieden nog een tijd lang door bedijkingen werden beschermd.

De Onlandse dijk zuidwestelijk van Groningen en de dijken ten zuiden van Hoogkerk tot voorbij het Leekstermeer hebben voor de bescherming van dit gebied een grote rol gespeeld. In de tijd dat de veenterpen werden bewoond, moet het maaiveld hoger hebben gelegen t.o.v. het grondwater dan nu, anders zou het gebied onbewoonbaar zijn geweest. Dat het droger gelegen heeft, kan hebben samengehangen met een geringere afvloeiing van water uit het Drentse achterland of met een geringere inklinking van het veenpakket. Het zakken van het maaiveld kan het gevolg zijn van menselijk ingrijpen, zoals ontwatering en eventueel afgraving of verbranding. Een aanwijzing hiervoor is een uitgedroogde veenlaag die direct onder het oppervlak ligt. Of deze het restant is van een mosveenlaag, zoals elders vaak wordt aangetroffen, is niet bekend. Ook zijn plaatsen aan te wijzen waar veen uitgegraven is. Deze plekken vertonen een afwijkende profielopbouw en vegetatie. Nader onderzoek moet aantonen of deze afgegraven gedeelten bij de veenterpen horen.

Het veenpakket gaat van een meestal onherkenbare soort in de bovenste laag vrij snel over in mesotroof broekveen en zeggeveen, dat op zijn beurt overgaat in riet-zeggeveen en soms rietveen. Onder de veenterpen is altijd veen aanwezig. Behalve dichtbij de zandrug hebben we nergens het pleistocene zand binnen 1,25 m aangeboord. De pleistocene ondergrond ligt op verschillende diepten, meestal tussen 2-5 à 6 meter.

#### ENKELE VERONDERSTELLINGEN EN VRAGEN

Tot op heden was niet bekend, dat het veengebied zuidwestelijk van de stad Groningen zoveel woonplekken heeft gehad. Wat heeft eens de mensen bewogen om het thans geheel verlaten moerassig gebied in te trekken om daar constant of periodiek te verblijven?

Aangezien de veenterpen veelal in het verlengde van een zandrug liggen, is het waarschijnlijk dat de bewoners vanaf deze zandruggen steeds verder het veengebied zijn binnengetrokken. Bij de oostelijke groep speelt misschien de zandrug zuidoostelijk van het Paterswolder meer een rol; de terpjes noordelijk van het meer liggen op korte afstand van de pleistocene gronden

van Eelderwolde. De terpengroep westelijk van het Piccardthof ligt in het verlengde hiervan. Bij de middelste groep ligt een aantal terpjes duidelijk in het verlengde van een zandrug; soms liggen ze op veen tussen twee zandruggen in.

Bij de westelijke groep ligt het beginpunt vlak aan een pleistocene rug noordelijk van Roderwolde.

Uit historische bronnen is bekend dat de kerk van Roderwolde naar het zuiden is verplaatst, want de boerderijen lagen hier veelal op het veen. Toen het gebied te nat werd, is men naar de hoger gelegen zandgronden vertrokken. Hieruit blijkt ook weer een toenemen van wateroverlast in het veengebied, dat daardoor onbewoonbaar werd.

De vraag blijft welke mensen tussen 1000 en 1300 à 1400 het veengebied hebben bewoond. Door de bevolkingsdruk als gevolg van de bevolkingsexplosie rond 1200 (Slicher van Bath, 1960) en door migratie van mensen uit gebieden die overstromd werden, zijn sommigen misschien gedwongen zich in het veengebied te vestigen. Kleine opgeworpen verhogingen dienden als permanente of tijdelijke bewoningsplaats. Naarding (1956) veronderstelde dat in de tijd van Karel de Grote, ongeveer tussen 850 en 950, vele kleibewoners naar Drenthe zijn getogen. Deze zgn. kleikers vestigden zich in de wildernis van de wolden tussen de hoger gelegen zandgronden. Naarding (1962) beschrijft ook primitieve veeschuren in de wildernis, de zgn. bo's. Het Asser klooster had o.m. zo'n bo op de Roderwolder maden bij het Peizerdiep en een ten zuiden van Groningen aan de Drentse A. Uit de bo's zijn de hoeven voortgekomen. Landbouwers en/of veehouders hebben in elk geval maatregelen moeten nemen om het veen enigszins te kunnen exploiteren. In eerste instantie moest het veen ontwaterd worden. Ontwateringsystemen zijn thans onvindbaar, waaruit misschien geconcludeerd mag worden dat op het mesotrofe en eutrofe veenpakket een thans geheel verdwenen oligotrofe veenlaag heeft gelegen.

Het vee, dat overwegend uit schapen zal hebben bestaan, kon grazen op de arme veenweiden, of langs de riviertjes waar de vegetatie rijker van samenstelling was.

Voor enige vorm van akkerbouw zou men de plantenvoedende stoffen in het veen moeten mobiliseren door het te branden. De veengronden werden hierdoor een aantal jaren zeer geschikt voor het telen van graangewassen. Meihuizen (1966) suggereert een omvangrijke korenbouw in die tijd. In latere perioden vond het veenbranden op grote schaal toepassing, waarbij vooral boekweit en raapzaad werden verbouwd (Edelman, 1943).

Mag uit de aanwezigheid van zwerfstenen en gebakken visnetverzwaarders geconcludeerd worden, dat de bewoners vissers waren, die op de terpen hun voeten probeerden droog te houden? Kunnen het pottebakkers geweest zijn, die op de brandstof gingen wonen en leem en potklei aanvoerden? Bekend is dat ongeveer in deze periode de kloosterlingen van het St. Bernardklooster te Aduard in het aangrenzend potkleigebied stenen bakten. Waarom ging men zo vlak bij de pleistocene opduikingen toch nog op veen wonen? Of hebben de veenterpen misschien alleen maar dienst gedaan als vlucht-



heuvels in tijden van oorlog, bijvoorbeeld bij de invallen van de Denen en Noormannen? In elk geval hebben ze met veel moeite materiaal verzameld om de terpjes op te bouwen en bewoonbaar te maken getuige de aangevoerde leem voor vloeren of potten.

Tijdens de grote inbraken van de Lauwerszee (na 1200) is het gebied door opstuwend water natter geworden en gedeeltelijk met brak water overstroomd. Een kleilaag wigt van noord naar zuid en vanuit de riviertjes over het veen uit. Gezien de ligging van de veenterpen heeft ter plaatse nooit erg veel water gestaan, daar de bovengrond een betrekkelijk geringe klei-aanrijking heeft. Mogelijk hebben de veenterpen iets te maken gehad met de zoutwinning.

De stad Groningen heeft aan de Lage der A zoutsiederijen gehad. Uit de literatuur is over de herkomst van het zout uit de naaste omgeving zo goed als niets bekend. Wel is bekend dat men veen met zeewater liet doordrenken. Hier zou dan, evenals in Noord- en West-Friesland en in Sleeswijk-Holstein natuurlijk verzilt veen aanwezig zijn geweest, dat werd gedroogd en verbrand. De as had een betrekkelijk hoog zoutgehalte. Een argument hier tegen is evenwel dat in dit gebied geen concrete aanwijzingen van turfputten zijn gevonden. In een beschrijving van de selnering uit West-Friesland (Halbertsma, 1963) staat o.a. vermeld dat de afvalstoffen op grote hopen of zelken werden gestort, die naderhand onder invloed van het zeewater tot turfsteenachtige afzettingen verhardden welke aanleiding hebben gegeven tot geheimzinnige verhalen over oude wegen en dijken.

Zeer waarschijnlijk zijn de bewoners in latere perioden door het water verdreven. Dit kan zijn oorzaak hebben gehad in hogere waterstanden door stuwing in de riviertjes, gecombineerd met maaiveldverlaging als gevolg van cultuurmaatregelen door de mens.

Nader archeologisch onderzoek en bemonsteringen van en nabij de veenterpen zal veel vraagpunten kunnen oplossen. Vooral de laag direct onder de veenterpjes kan mogelijk aanwijzingen en bijzonderheden geven, over het tijdstip en de milieu-omstandigheden van deze kleine terpachtige hoogtes in het veengebied.

#### SAMENVATTING

In het veengebied zuidwestelijk van de stad Groningen zijn een drietal groepen kleine en zeer kleine terpachtige heuvels aangetroffen die door ons 'veenterpen' zijn genoemd.

De westelijke groep ligt in de Eelderwolderpolder, de middelste in Polder De Peizer- en Eeldermeden en de oostelijke reeks in de polder Matsloot-Roderwolde. Vanaf dekzandruggen strekken ze zich soms tot diep in het veengebied uit.

Deze veenterpen hebben een middellijn van 15 tot 40 m en een hoogte van 40 tot 100 cm  $\pm$  mv; door hun gewicht zijn ze voor een deel in het veen weggezakt. Er zijn onder meer asresten, aardewerkscherven en zwerfstenen aangetroffen.

Bodemkundig zijn ze grotendeels gebonden aan koopveengronden; een

kleiner aantal ligt op weide- en waardveengronden. Een deel van de veenterpen is door de boeren afgegraven.

Het is nog niet precies bekend met welk doel het thans zeer nat gelegen veengebied werd bevolkt, evenmin onder welke milieu-omstandigheden men heeft geleefd. Getracht wordt een aantal veronderstellingen en vraagpunten die hierop betrekking hebben, te beantwoorden.

voorjaar 1971

#### SUMMARY

In the peat-area south-west of the city Groningen in the northern part of the Netherlands, we found three groups of little and very little mound-like elevations, which could be called 'veenterpen' ('peaty mounds'). Most of the mounds are in line with cover-sand ridges. The peaty mounds have a diameter of 15 to 40 m and a height of 40 to 100 cm above surface. Originally they were bigger, but as a result of their heaviness they partly sunk into the peat soil.

The greater part lies in an area of 'koop' peat soils and a small number in 'weide' and 'waard' peat soils. Some have been dug down by farmers.

In the peaty mounds potsherds, ashes and erratic stones were found. These finds give room to different interpretations of the use of the peaty mounds. They could have been used, for example, as refuges in time of war, or as fisheries; maybe the occupants were potters. Archeological examination of the layer beneath the peaty mounds might bring clearness in this matter.

#### LITERATUUR

*Edelman, C. H.*, 1943: De geschriften van Harm Tiesing over de landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe. Assen.

*Giffen, A. E. van*, 1931: Het terpje bij 'Het Wold' in de made van het Eelderdiepje bij Peize. Mededeeling omtrent het systematisch onderzoek verricht in de jaren 1928, 1929 en 1930.

Dertiende en veertiende jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek, 44-46.

*Halbertsma, H.*, 1963: Terpen tussen Vlie en Eems; een geografische benadering. Groningen. 2 dln.

*Meihuizen, L. S.*, 1966: Landbouwgeschiedenis van Drenthe. Lezing in het kader van het Drenthe college op 21 jan. 1966 in het Ontvangershuis te Assen.

*Naarding, J.*, 1956: Uit Eelde's oudste eeuwen. Assen. Uitg. Van Gorcum & Cie., Serie Nieuw Drentsch Mozaïek nr. 11.

*Naarding, J.*, 1962: De bo. Driemaandelijkse Bladen, jrg. 14, nr. 3.

*Slicher van Bath, B. H.*, 1960: De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850). Utrecht, Spectrum. Aulaboeken nr. 32.